

KLIMATSKE PROMJENE, ENERGIJA I OKOLIŠ

IZAZOVI I PERSPEKTIVE MODERNIZACIJE POLJOPRIVREDNO- PREHRAMBENOG SEKTORA U BIH

Alen Mujčinović

Novembar 2022.

Modernizacija poljoprivredno-prehrambenog sektora u BiH je neophodan faktor za izgradnju održivog i otpornog lanca snabdijevanja hranom spremnog da se nosi sa izazovima globalizacije, snažne konkurenциje, stalno prisutnih variranja u cijenama inputa, ali i sve izražajnijih zahtjeva potrošača 21. stoljeća.

Moderan i atraktivan poljoprivredno-prehrambeni sektor je moguće postići izgradnjom infrastrukture za uspostavu informacionih sistema u poljoprivredi, diverzifikacijom usluga u ruralnim sredinama u pravcu kreiranja novih poslovnih modela. Navedeno je moguće postići isključivo podizanjem individualnih, ali i kolektivnih sposobnosti svih aktera u poljoprivredno-prehrambenom sektoru

KLIMATSKE PROMJENE, ENERGIJA I OKOLIŠ

IZAZOVI I PERSPEKTIVE MODERNIZACIJE POLJOPRIVREDNO- PREHRAMBENOG SEKTORA U BIH

Alen Mujčinović
Novembar 2022.

Publikacija nastala kao rezultat
saradnje sa Forum lijeve inicijative

Sadržaj

1.	SAŽETAK	2
2.	UVOD	3
3.	POSTOJEĆE STANJE I IDENTIFIKACIJA PROBLEMA	6
	Izgradnja infrastrukture za uvezivanje podataka u poljoprivredno-prehrambenom sektoru	12
4.	POLICY OPCIJE/RJEŠENJA	12
	Diverzifikaciji usluga u ruralnim sredinama i kreiranje poslovnih modela koji generišu dodatnu vrijednost	14
5.	ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	17

1.

SAŽETAK

Ovaj prijedlog praktične javne politike ima za cilj identifikovati izazove i perspektive poljoprivrednog sektora u Bosni i Hercegovini (BiH), te predložiti rješenja koja vode modernizaciji i unapređenju poljoprivrednog i komplementarnih sektora. Izazovi i perspektive su identifikovane na osnovu pregleda dostupnih izvještaja institucija u BiH, ali i internacionalnih organizacija poput Svjetske Banke (WB), Međunarodne organizacije rada (ILO), Organizacije za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija (FAO), Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), statističkih biltena nacionalnih i internacionalnih organizacija, te rezultata istraživanja u ovom polju.

Izazovi sa kojima se poljoprivredno-prehrambeni sektor suočava u svijetu, ali i u BiH se odnose na izražene migracije stanovništva iz ruralnih u urbana područja, napuštajući sredine koje su po karakteristikama pogodne za uzgoj i proizvodnju hrane, ali i mnoge druge aktivnosti koje su komplementarne, poput ruralnog turizma, ekoturizma i sl. Pored toga, problemi koji se vezuju za visoke cijene energenata i generalno inputa u poljoprivredi, snažne i sve prisutnije efekte klimatskih promjena, ali i probleme koji se vezuju za nejednaku distribuciju moći unutar lanca snabdijevanja, visok udio gubitaka i otpada od hrane, te mnoge druge koje zahtjevaju drugačiji pristup poslovanju i promjenu ka otpornom i održivom poljoprivredno-prehrambenom lancu snabdijevanja. Kao odgovor navedenom, javile su se brojne inicijative, podržane od strane nacionalnih i supranačionalnih organizacija, u formi novih strategija, poput Strategije od njive do trpeze, Strategije biodiverziteta, planova poput Evropskog zelenog plana (Green Deal), promjena u agrarnoj politici EU - CAP-a (Common Agricultural Policy), itd. BiH sa klimatskim, agropedološkim karakteristikama je podgodna za poljoprivrednu proizvodnju, međutim kao što se može primjetiti iz dostupnih indikatora, sektor je u početnim fazama razvoja, niskih performansi, te nije spremna da se bori sa izazovima 21. stoljeća.

Kao prijedlog rješenja, nameću se dvije opcije, prva koja se vezuje za **izgradnju infrastrukture za uspostavu informacionih sistema u poljoprivredi**, odnosno **digitalizaciju sektora**, a drugi koji se vezuje za **diverzifikaciju usluga u ruralnim sredinama**, a u pravcu **kreiranja novih poslovnih modela** koji odgovaraju zahtjevima potrošača 21. stoljeća. Da bi se navedeno postiglo, neophodna je promjena pristupa poslovanju, promjene u

politici podrške poljoprivrednom sektoru, gdje je trenutno naglasak na direktnim plaćanjima kao dominantnom mjerom podrške, prema modernim i sofisticiranim politikama koje unapređuju individualne sposobnosti poljoprivrednih proizvođača, ali i ostalih aktera u sektoru. Dva navedena rješenja omogućavaju transformaciju sektora, koji postaje atraktivniji različitim interesnim grupama, rezultirajući sa većom zastupljenošću inovativnih poslovnih modela u poljoprivredi, ali i komplementarnim aktivnostima poput ruralnog turizma, pčelarstva, ručnim radovima i sl., onim koji su bazirani na principima transparentnosti, izgradnji vrijednosti za sve, te generalno doprinose unapređenju kvaliteta življenja.

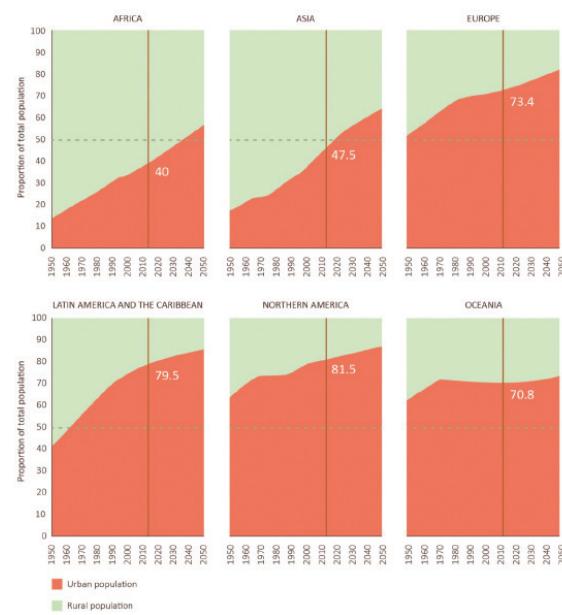
2.

UVOD

Poljoprivredno-prehrambeni lanac vrijednosti označava cje-lokupan proces proizvodnje, prerade/dorade, distribucije, potrošnje, ali i elemenata poput procesa pripreme obroka i upravljanja otpadom, a svakim danom sve više dobija na značaju. U svjetlu COVID-19 pandemije, trenutne situacije u Ukrajini, snažnog rasta cijena energenata i ostalih poljoprivrednih inputa, a koje je dovelo do značajnih poskupljenja, posebno hrane, je podcrtalo neophodnost izgradnje otpornijeg poljoprivredno-prehrambenog lana snabdijevanja. Ovom tematikom se mnoge zemlje bave zadnjih nekoliko desetljeća, podcrtavajući problematiku trenutnog lana vrijednosti, te ističući neophodne pravce djelovanja.

Samо neki od najistaknutijih problema su oni koji se vežu za migraciju stanovništva iz ruralnih u urbane sredine (Slika 1), što za posljedicu ima snažni rast broja multimilionskih gradova, praćen rastom potražnje, potrebe za standardizovanim (industrijskim) proizvodima (težnjom za postizanje ekonomije obima), a time i dominacijom vertikalno integrisanih kompanija (lanaca snabdijevanja) (kompanije koje kontrolišu više drugih kompanija).

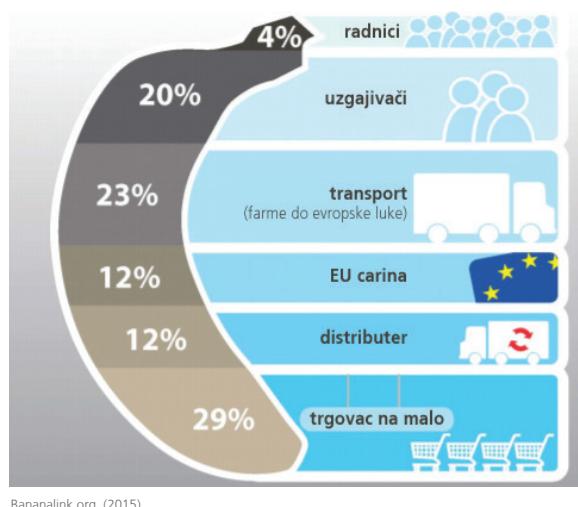
Slika 1.
Migracije stanovništva iz ruralnih u urbane sredine

Izvor: UN, 2014

U ovakvoj situaciji, položaj malih i srednjih poljoprivrednih gazdinstava/prehrambenih kompanija je ugrožen, prevaračka moć umanjena (vizuelno je to prikazano na Slici 2 gdje je prikazan udio zarade za svakog od aktera na primjeru banane, a gdje se vidi da samo 4% od ukupne vrijednosti proizvoda završi kod radnika na plantažama, dok 20% završi kod uzgajivača, dakle preostalih 76% vrijednosti završi kod ostalih aktera). Zbog navedenog je neophodno poticati inovativne pristupe poslovanja kod malih i srednjih preduzeća (SME's), kreiranja novih tipova saveza (udruženja, zadruga, alijansi i sl.) kako bi situacija bila promijenjena.

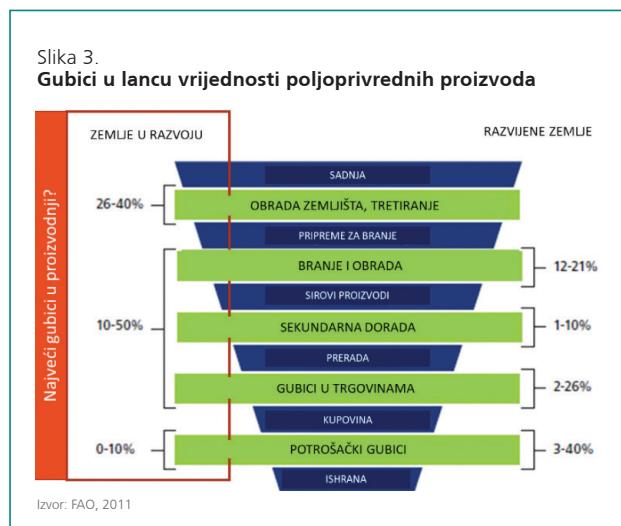
Slika 2.
Nejednakost distribucije prihoda kod različitih aktera u lancu snabdijevanja

Ovakva situacija podcrtava neophodnost jačanja lokalnih i regionalnih tržišta, odnosno kratkih lanaca snabdijevanja (o čemu će detaljno biti pisano u nastavku teksta). Navedena dominantna uloga vertikalno integrisanih kompanija se povezuje i sa činjenicama da u razvijenim zemljama koje imaju puno razvijeniju infrastrukturu, pristupe finansiranju, te su odavno modernizirale proizvodnju je za rezultat imalo smanjenje gubitaka svih vrsta u proizvodnom djelu, ali sa proizvodnjom jeftine hrane, drastično su se uvećali gubici

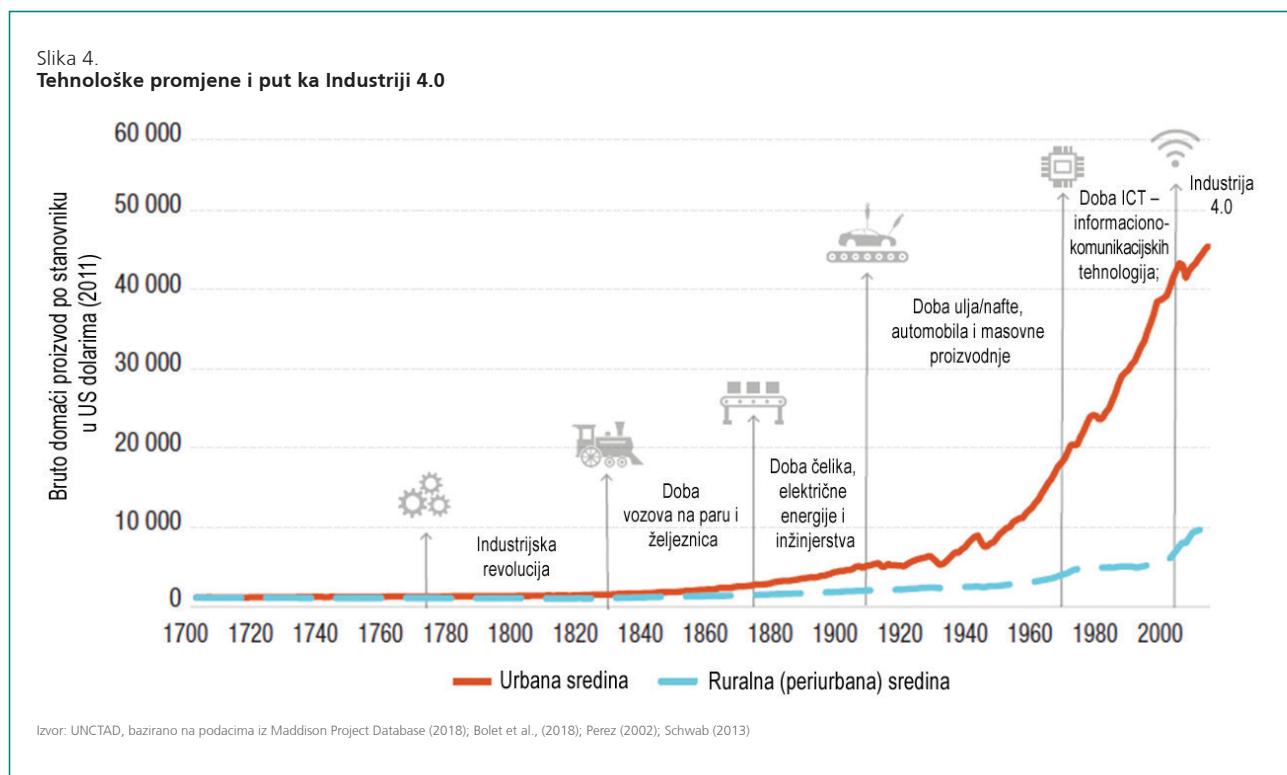
u potrošnji¹, što je vidljivo na narednoj slici. Suprotno tome, zemlje u razvoju poput BiH bilježe najveće gubitke u proizvodnoj/prerađivačkoj fazi, tako da napor trebaju biti usmjereni na smanjenje različitih tipova gubitaka, a primjenom nekih od najboljih primjera iz prakse (o kojima će biti govora u nastavku -problem je što npr. prehrambena industria u BiH bilježi veoma nisku spremnost primjeni modernih poslovnih filozofija (Mujčinović et al., 2022; Djekic et al., 2021; Djekic et al., 2019; Nikolić et al., 2017).

Navedeni podaci pokazuju koliko je hrane (ali i resursa svih vrsta) na godišnjem nivou uzaludno utrošeno zbog lošeg upravljanja, a pridodamo li navedenom da trenutni lanac vrijednosti poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda

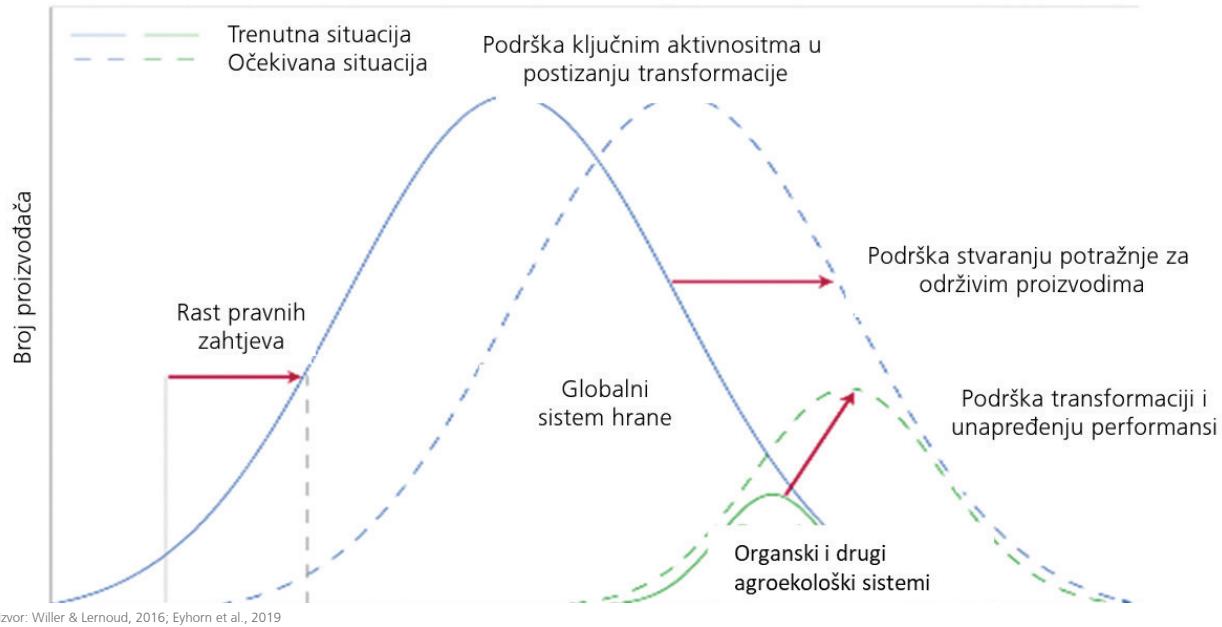
doprinosi oko 30% ukupnih emisija stakleničkih gasova (GHG) (Vermeulen et al., 2012), ukupnoj potrošnji tekuće vode od 70 90% (Richter i Bokelmann, 2016; Esposito, 2018; Charania i Li, 2020), smanjenju biodiverziteta za čak 70% (Lezoche et al., 2020), gubitku zemljišta, pošumljavanju itd. (Esposito, 2018), onda modernizacije cijelo-kupnog lanca snabdijevanja treba postati primarnim ciljem svih zemalja. Modernizacija u tom smislu podrazumijeva digitalizaciju, tehnološka unapređenja, ali paralelno i rast agroekoloških pokreta (i kratkih lanaca snabdijevanja), zagovaranje alternativnih proizvodnji i poslovnih modela predstavljaju preduslov kako bi se rješili gore navedeni problemi. Brojni su uspješni primjeri kako je modernizacija doprinijela održivom poslovanju i kreiranju vrijednosti za sve, međutim, treba obratiti pažnju i na činjenicu da postoji snažan jaz u nivou spremnosti za primjenu modernih rješenja (naročito u poljoprivredi i prehrambenoj industriji) između urbanih i ruralnih (periurbanih) sredina (Slika 4-crvena linija pokazuje razvijenost/spremnost za prihvatanje novih tehnologija u urbanim sredinama, dok plava, ruralnih i periurbanih sredina. Lako je uočiti veliki jaz, te je neophodno raditi na smanjivanju ovog jaza i obezbjeđivanju infrastrukture u ruralnim sredinama neophodne za dalji razvoj).

Tranzicijski put nije lak (Slika 5), ali postoje brojni alati, mehanizmi podrške za razvoj, poput EU Zelenog plana (Green Deal), Strategije od njive do trpeze (Farm to Fork strategy), Strategije Biodiverziteta (Biodiversity strategy), gdje je predanost različitim nacionalnim i internacionalnim organizacijama u postizanju održivog napretka najvažnija karakteristika. Ono što je zajedničko za sve inicijative, jeste

¹ Ovdje treba istaći kada se govori o gubicima, tu se misli na gubitke u proizvodnji (eng. Food loss) i gubitke nastale lošim rukovanjem sa hranom, ostacima od jela i sl. (eng. Food waste).

Slika 5.
Transformacija poljoprivrednog i prehrambenog sistema prema održivom sistemu

put izgradnje održivog (eng. resilient) poljoprivrednog i prehrambenog sistema koji je izgrađen na temeljima transparentnog i društveno-odgovornog poslovanja u kojem svaki akter unutar sistema zna koju vrijednost gradi, te šta dobija korištenjem proizvoda/usluge. Također, navedene inicijative adresiraju važnu komponentu (koja u bh. društvu tek dobija obrise djelovanja), a to je da ruralna sredina nije isključivo vezana za poljoprivrednu proizvodnju, nego podrazumijeva sredinu koja treba da kreira setove različitih poslovnih modela koji prije svega garantuju bolje performanse u smislu finansija, ali i generalno kvaliteta života. Takvi modeli podrazumijevaju angažman mladih, žena i ostalih u bavljenju održivom poljoprivredom, ruralnim turizmom, eko turizmom, pčelarstvom, ručnim radovima i svim ostalim komplementarnim aktivnostima koje upotpunjuju ponudu ruralne sredine.

Poljoprivreda je oduvijek igrala važnu ulogu u ekonomskom razvoju BiH. Globalizacijom, otvorene su brojne mogućnosti, ali su se pojavili i brojni izazovi koji zahtijevaju drugačiji pristup poslovanju. Trenutni poljoprivredni sektor u BiH je zastario, niskih je proizvodnih i poslovnih performansi, te zahtijeva korjenite promjene. Male i fragmentirane površine, niske tehničke (npr. jaz u onom što se proizvodi i onom što tržište traži, niska tržišna orientacija, marketing sposobnosti) i tehnološke sposobnosti (npr. niska primjena modernih proizvodnih tehnika, organske, održive, integralne proizvodnje, niska primjena pametnih uređaja u poljoprivredi, navodnjavanja i sl.) individualnih poljoprivrednih proizvođača, te sa druge strane nekonzistentna budžetska izdvajanja, usmjerenost na direktnе mjere podrške, nedostatak informacionog sistema u poljoprivredi, registara, netransparentnost izdvajanja u sektoru, te manjak adekvatnog monitoringa i evaluacije poljoprivrednih politika baziranih na stvarnim činjenicama su samo neke

od glavnih karakteristika i problema sa kojima se sektor suočava. Ovo su samo neki od značajnih problema koji usporavaju dalji rast i razvoj sektora, te onemogućavaju snažniju konkurenčku poziciju i bolji položaj na tržištu.

Stoga, ovim dokumentom se nastoji ukazati na goruće probleme u poljoprivredno-prehrambenom sektoru BiH, te dati prijedloge rješenja koja za cilj imaju modernizaciju poljoprivredno-prehrambenog sektora, unapređenje performansi individualnih poljoprivrednih proizvođača, izgradnju „novog tipa farmera“ – farmera 21. stoljeća, otvaranju novih poslovnih prilika, unapređenju kvaliteta života poljoprivrednih proizvođača (i ostalih aktera u sektoru), te kreiranju vrijednosti za sve.

3.

POSTOJEĆE STANJE I IDENTIFIKACIJA PROBLEMA

Bosna i Hercegovina je pretežno planinska zemlja, sa preko 60% površina iznad 700 m nadmorske visine, sa uticajem kontinentalne i mediteranske klime. Raznovrsnost u klimatskim i prirodnim uslovima je rezultirala diverzificiranom poljoprivrednom proizvodnjom, od voćarske proizvodnje, vinogradarstva, uzgoja povrća, ratarskih kultura, pčelarstva, te animalne proizvodnje. Tradicionalna proizvodnja, bez upotrebe pesticida, a posebno teške mašinerije, ostavila je tlo plodnim i pogodnim za uzgoj visokovrijednih proizvoda (organski, ekološki, održivi proizvodi). Od ukupne površine, 50,4% je poljoprivredno zemljište, a 48,3% šume (MoFTER, 2018), ipak, zbog brojnosti ruralnih domaćinstava, zemljište je usitnjeno, što se značajno odražava na produktivnost proizvodnje. Struktura obradivog zemljišta je nepromijenjena godinama, gdje u proizvodnji dominiraju žitarice sa oko 58%, krmno bilje sa 26%, povrće sa 14% i industrijsko bilje sa 2%. U voćarskoj proizvodnji dominira uzgoj šljive, jabuka i krušaka, sa snažnom ekspanzijom uzgoja malina i jagoda posljednjih nekoliko godina. Visok udio pašnjaka i livada čini BiH pogodnom za

animalnu proizvodnju, koja ima snažan potencijal za dalji razvoj. Iako poljoprivreda predstavlja snažan podstrek za privredu u smislu doprinosa BDP-u i ukupnom zaposlenju, ipak brojne prepreke utiču na ukupne performanse sektora i nivo konkurentnosti individualnih proizvođača, ali i sektora u cijelini. Kompleksnost političkog sistema je jedan od faktora koji je veoma često iskazan kao ograničavajući faktor razvoja sektora (Bajramović et al., 2006; Bajramović et al., 2014 citirano u Volk et al., 2014; Bajramović & Nikolić, 2014) što se može primjetiti u narednoj tabeli u kojoj BiH kaska za zemljama okruženja.

Čak i pregledom osnovnih makroekonomskih indikatora, može se uočiti da se kompleksnost političkog sistema odražava na rast i razvoj društva (Tabela 2), a pridodamo li tome i COVID-19 pandemiju koja je također ostavila trag na poslovanje sektora, onda je jasno da pristup poslovanju i odgovor države treba biti znatno unaprijeđen (Slika 6).

Tabela 1.
Ocjena stepena razvoja poljoprivrede u BiH

	ALB	BIH	KOS	MKD	MNE	SRB	WB6
Poljoprivredna politika-prosjek	2.8	2.0	2.4	2.8	3.4	3.1	2.7
Kapacitet poljoprivredno-prehrambenog sistema	3.2	1.5	2.9	3.1	3.3	2.5	2.8
Politika ruralne infrastrukture	3.5	1.0	3.5	4.0	3.5	2.0	2.9
Okvir politike za navodnjavanje	3.0	2.0	2.0	2.8	3.5	3.0	2.7
Poljoprivredni edukacijski sistem	3.0	1.5	3.3	2.5	3.0	2.5	2.6
Regulativa poljoprivredno-prehrambenog sistema	3.0	2.3	2.3	3.3	3.5	3.3	2.9
Regulative o prirodnim resursima	3.5	2.5	2.0	3.0	3.5	3.6	3.0
Regulative o proizvodima	2.5	2.0	2.6	3.5	3.5	3.0	2.9
Sistem podrške poljoprivredi	2.8	2.1	2.1	2.4	3.5	3.3	2.7
Okvir poljoprivredne politike	3.0	3.0	2.5	3.1	3.5	3.5	3.1
Instrumenti podrške domaćoj proizvodnji	3.0	2.0	2.0	3.2	3.5	3.0	2.8
Poljoprivredna trgovinska politika	2.5	2.0	2.0	3.0	4.0	3.0	2.8
Porezi u poljoprivredi	2.5	1.5	2.0	1.4	3.5	3.0	2.3
Sanitarne i fitosanitarne mjere	3.0	2.0	2.0	1.4	3.0	4.0	2.6
Poljoprivredni inovacijski sistem	2.0	2.0	2.5	3.2	3.0	3.0	2.6
Okvir za poljoprivredna istraživanja i razvoj	2.0	2.0	2.5	3.1	2.5	3.0	2.5
Okvir za rad stručnih i savjetodavnih službi	2.0	2.0	2.5	3.2	3.5	3.0	2.7

Izvor: WEF, 2022

Napomena: O načinu metodologije ocjene poljoprivrednog sektora pogledati detaljno dio koji se odnosi na poljoprivrednu politiku.

Tabela 2.
Glavni makroekonomski indikatori za BiH (2010-2019)

Indikator	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Populacija (u hiljadama)	3 843	3 840	3 836	3 531	3 526	3 518	3 511	3 504	3 496	3 488
Gustoća (stanovništvo/km2)	75.1	75.0	74.9	69.0	68.9	68.7	68.6	68.4	68.3	68.1
BDP (po stanovniku, u EUR)	3 271	3 420	3 419	3 808	3 959	4 148	4 354	4 601	4 891	5 425
BDP (u mil EUR)	12 570	13 130	13 117	13 445	13 961	14 592	15 287	16 121	17 100	18 012
BDV svih aktivnosti (u mil EUR)	10 346	10 727	10 685	11 078	11 487	12 028	12 605	13 293	14 593	15 359
Inflacija (%)	2.1	3.7	2.1	-0.1	-0.9	-1.0	-1.1	1.2	1.4	0.6
Ukupno zaposlenih (u hiljadama)	843	816	814	822	812	822	801	816	822	830
Nezaposlenost (%)	27.2	27.6	28.0	27.5	27.5	27.7	25.4	20.5	18.4	15.7
Ukupan izvoz dobara (mil EUR)	3 628	4 204	4 018	4 285	4 439	4 595	4 815	5 821	6 268	6 069
Ukupan uvoz dobara (mil EUR)	6 962	7 938	7 799	7 756	8 283	8 105	8 263	9 432	10 018	10 163
Trgovinska bilansa (mil EUR)	-3 334	-3 734	-3 781	-3 471	-3 844	-3 510	-3 448	-3 611	-3 750	-4 094
Udio hrane, pića i duhanskih proizvoda u ukupnoj potrošnji domaćinstava (%)	-	-	-	-	41.3	41.6	41.2	40.9	40.7	40.8

Izvor: WB&TR StatDatabases, Eurostat (2020), CAP context indicators (EC, 2020) citirano u Stojčeska et al., 2021

Tabela 3.
Glavni poljoprivredni indikatori u BiH (2010-2019)

	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
BDV od poljoprivrede, šumarstva, lova i ribolova										
BDV (mil EUR)	887	904	820	938	832	910	975	939	1 006	1 008
Udio u svim aktivnostima (% od BDV)										
Udio u svim aktivnostima (% od BDV)	8.6	8.4	7.7	8.5	7.2	7.6	7.7	7.1	6.9	6.6
Zaposlenost u poljoprivredi, šumarstvu, lovnu i ribolovu										
Broj zaposlenih (u hiljadama)	166	160	167	155	139	147	144	154	129	149
Udio u ukupno zaposlenim (%)	19.7	19.6	20.5	18.9	17.1	17.9	18.0	18.9	15.7	18.0
Trgovina poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda										
Izvoz (mil EUR)	288	318	317	351	338	430	499	540	450	435
Udio u ukupnom izvozu (%)	7.9	7.6	7.9	8.2	7.6	9.4	10.4	9.3	7.2	7.2
Uvoz (mil EUR)	1 262	1 404	1 426	1 394	1 396	1 464	1 515	1 611	1 597	1 652
Udio u ukupnom uvozu (%)	18.1	17.7	18.3	18.0	16.8	18.1	18.3	17.1	15.9	16.3
Trgovinska bilansa (million EUR)	-973	-1 086	-1 109	-1 043	-1 057	-1 034	-1 016	-1 070	-1 147	-1 216
Odnos izvoz/uvoz (%)	22.9	22.6	22.3	25.1	24.2	29.4	32.9	33.6	28.2	26.4

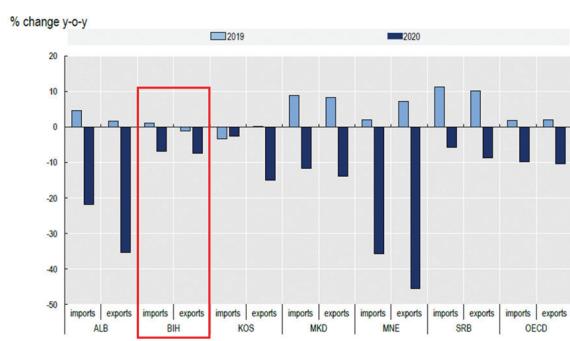
Izvor: ASBH, GDP – Production approach, Database of Chamber of Commerce of BiH citirano u Martinovska Stojčeska et al., 2021.

Napomena: Trgovina poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda bazirana na Combined Nomenclature of Custom Tariffs (CNCT 1-24)

Prema posljednjim izvještajima (EC, 2021) COVID-19 pandemija je ostavila snažan trag ekonomiji BiH, gdje je BDP (Bruto Domaći Proizvod) doživio snažan pad za 4,5%, nastao kao rezultat pada u izvozu (-7,6%), investicijama (-6,0%) i potrošnji (-4,0%). Pad bi bio i značajniji da nije došlo do smanjenja u uvozu (-13,3%) i većoj budžetskoj potrošnji (EC, 2021). Najveći uticaj su imale trgovina na veliko, transport, turističke usluge (BHAS, 2020). Stopa nezaposlenosti se povećala sa 15,4% (u 2019. godini) na 18% u 2020. godini, dok se zaposlenost smanjila za 2,8%.

Posmatramo li samo sektor poljoprivrede, doprinos poljoprivrede BDP-u je bio 6,1% u 2020. godini, dok je čak 18% radne snage zaposleno u poljoprivrednom sektoru.

Slika 6.
Uticaj COVID-19 na uvoz i izvoz (2019.-2020.)

Izvor: MF, 2020; OECD, 2020

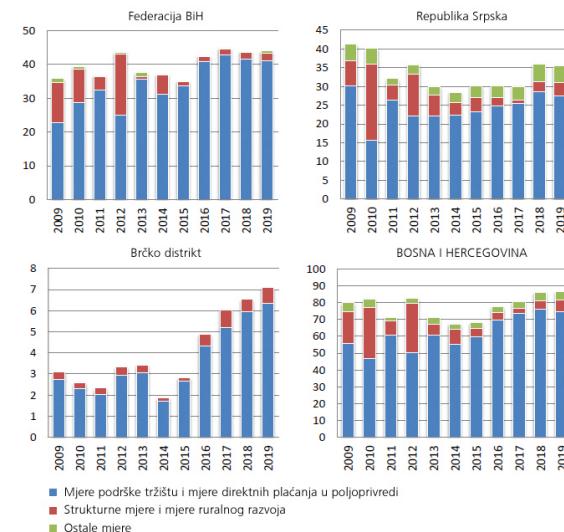
Tabela 4.
Glavni zakoni i strategije razvoja poljoprivrednog sektora u BiH

Nivo	Zakon	Strategija
Nacionalni	Zakon o poljoprivredi, ishrani i ruralnom razvoju BiH - The law on agriculture, food and rural development of Bosnia and Herzegovina (Official Gazette No. 50/08)	Strategija ruralnog razvoja BiH (2018–2021) okvirni dokument
Entitetski	<p>RS – Republika Srpska</p> <ul style="list-style-type: none"> – Zakon o republičkoj upravi - Act on the Administration of the Republic (Official Gazette No. 118/08, 11/09, 74/10, 86/10, 24/12, 121/12, 15/16 i 57/16), – Zakon o poljoprivredi Republike Srpske – Law on agriculture of Republika Srpska (Official Gazette No. 70/06, 20/07, 86/07 and 71/09);, – Zakon o obezbeđenju i usmjeravanju sredstava za podsticanje razvoja poljoprivrede i sela - Law on provision and allocation of funds for development of agriculture and villages (Official Gazette No. 43/02 i 106/09). <p>FBiH – Federacija Bosne i Hercegovine</p> <ul style="list-style-type: none"> – Zakon o poljoprivredi Federacije Bosne i Hercegovine - Law on Agriculture of Federation of Bosnia and Herzegovina Official Gazette No. 88/07, 04/10, 27/12 and 07/13) – Zakon o novčanim podrškama u poljoprivredi i ruralnom razvoju - Law on the financial support for agriculture and rural development (Official Gazette No. 42/10, 99/19) <p>DB – Distrikt Brčko</p> <ul style="list-style-type: none"> – Zakon o podsticaju u poljoprivrednoj proizvodnji - Law on the financial support for agriculture (Official Gazette No. 1/00, 4/00, 7/04, 20/05 i 24/05), 	<p>RS – Republika Srpska</p> <ul style="list-style-type: none"> – Strateški plan razvoja poljoprivrede i ruralnih sredina Republike Srpske (2016–2020) <p>FBiH – Federacija Bosne i Hercegovine</p> <ul style="list-style-type: none"> – Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora Federacije Bosne i Hercegovine (2015–2019) – produžena do 2021. godine

Posljednjih godina zabilježen je rast broja poljoprivrednih gazdinstava sa 90 092 u 2016. godini na 121 950 u 2018. godini, dok je prosječna veličina gazdinstava iznosila 2,96ha (MoFTER, 2019). Fragmentirana zemljišta, neadekvatan pristup i nedovoljno usvajanje novih tehnologija, nisko ispunjavanje standarda kvaliteta, limitiran pristup finansijama, visoki troškovi proizvodnje, neki su od faktora koji ograničavaju produktivnost gazdinstava i dodatnu vrijednost po radniku (koja iznosi jednu četvrtinu EU prosjeka) (WB, 2021). Najznačajniji indikatori performansi poljoprivrednog sektora su prikazani na narednoj tabeli.

Iako je BiH kroz strateške dokumente odabrala pravac EU integracija i harmonizaciju sa zahtjevima Zajedničke agrarne politike EU (CAP), to se u praksi ne provodi (ocjena EU komisije prilagodbe zahtjevima EU pravne stičevine – acquisa, poglavje 11 – Poljoprivreda i ruralni razvoj, ocjena „u ranoj fazi“, a poglavje 12 – Sigurnost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika, ocjena „određeni nivo prilagodbe“ (EC, 2022). Loš sistem monitoringa i evaluacije veoma često vodi do „nekonzistentnih, nesistematskih i površnih“ analiza politika (Martinovska Stojcheska et al., 2021) što u konačnici vodi politikama koje su zastarjele, ne rezultiraju unapređenjem sektora. Zakonodavni i strateški okvir djelovanja u poljoprivrednom sektoru prikazan je u narednoj tabeli, ono što je lako za uočiti jeste da navedeni dokumenti imaju zajedničke ciljeve i naglašavaju unapređenje poljoprivrede i komplementarnih sektora kroz unapređenje tehničkih i tehnoloških sposobnosti gazdinstava, efikasnu upotrebu resursa, prilagodbu novim tržišnim zahtjevima, prilagodbu proizvodnje kako bi se umanjili efekti klimatskih promjena, harmonizaciju prema zahtjevima CAP-a, podršku pametnom, otpornom i diverzificiranim

Slika 7.
Struktura direktnih plaćanja u BiH (%)

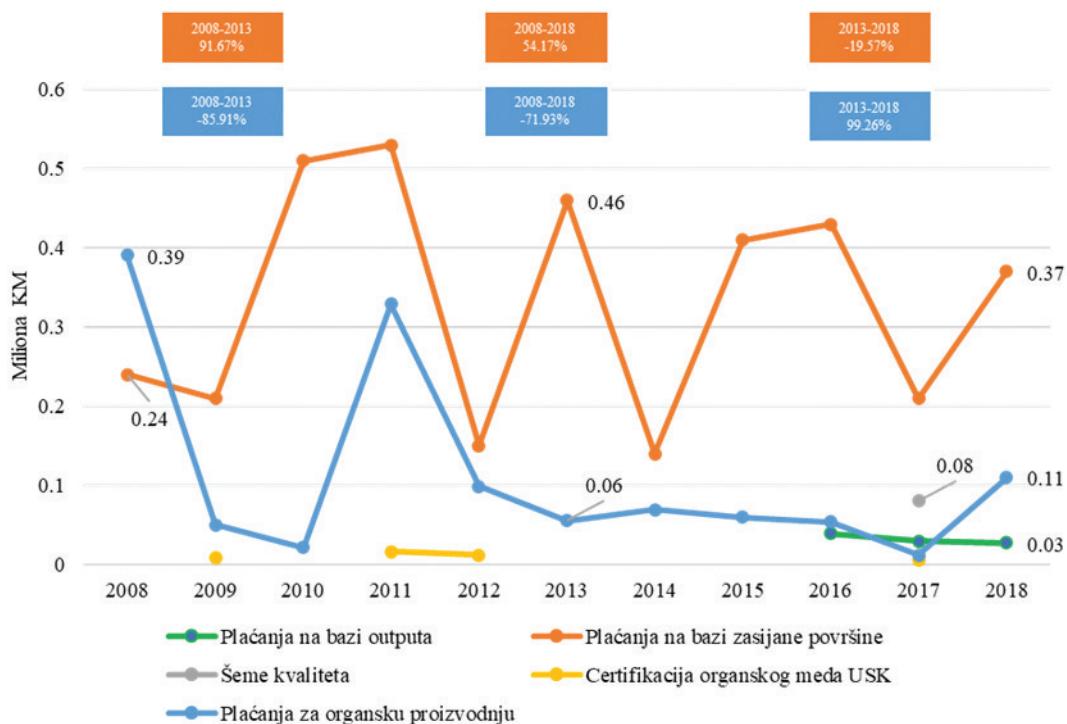

Izvor: BA APMC database, 2020, citirano u Martinovska Stojcheska, 2021

poljoprivredno-prehrabrenom sektoru i podizanju nivoa samodostatnosti, modernizaciju poljoprivrednog sektora kroz transfer znanja, inovacija i digitalizaciju u poljoprivredi (MPVŠ, 2013; 2022). Međutim, osim definisano strateškim dokumentima, izostaju efikasni mehanizmi za implementaciju navedenog, što se godinama provlači kao problem i prepreka daljem razvoju.

Ostale strategije i dokumenti na nacionalnom, entitetskom ili općinskom nivou također jasno definisu ciljeve modernizacije i unapređenja sektora, ali implementacija također

Slika 8.

Poticaji u sektoru ljekovitog i aromatičnog bilja i organskoj proizvodnji (u milionima KM)

Izvor: HOPS, 2020

izostaje. Razlog za to se krije u nedosatku jasnih mehanizama implementacije navedenih politika, odnosno niskoj sposobnosti planiranja i kreiranja modernog pristupa u procesu kreiranja i implementacije politika (Stojcheska et al., 2016; Bajramović et al., 2017; 2019; IBRD / WB, 2020). Navedeno je najbolje vidljivo u politikama poticaja, gdje dominantu ulogu u strukturi poticaja imaju mjere direktnih plaćanja poljoprivrednim proizvođačima - 80% ukupnih izdvajanja (Slika 7) (iako je to mjeru koja treba biti smanjivanja na putu pridruživanja EU).

Mjere ruralnog razvoja su veoma malo zastupljene, veoma često variraju iz godine u godinu (poput prikazanog primjera u sektoru ljekovitog i aromatičnog bilja na Slici 8) što onemogućava planiranje kod poljoprivrednih proizvođača, a mjere koje su popularne u svijetu, poput onih usmjerenih na veću zastupljenost mladih u poljoprivredi² gotovo i da nema ili su izdvajanja neznatna (Mujčinović et al., 2022).

Navedeni primjer je analiziran jer organska proizvodnja koja je u svijetu prepoznata kao proizvodnja sa dodatnom vrijednošću, gdje tržište za organskim proizvodima i dalje ima snažnu tendenciju rasta, u BiH je i dalje u početnim fazama razvoja (Mujčinović, 2020). Snažnija podrška u ovom pravcu će morati biti usmjerena, a o važnosti promocije i veće zastupljenosti organske proizvodnje govore i najnovije strategije EU, Strategija od farme do trpeze i Strategija biodiverziteta u kojoj se jasno stavlja naglasak na očuvanje prirodnih uslova i ekosistema i to do kraja 2030. godine. Samo neki od ciljeva koji se vežu za poljoprivredu su: smanjenje upotrebe i rizika od pesticida za 50%, smanjenje upotrebe đubriva za 20%, postizanje ukupne organske proizvodnje od 25%, itd. (EC, 2020a; 2020c). Jedan od važnih elemenata jeste da navedeni ciljevi mogu biti postignuti samo ukoliko postoje jasno definisane, moderne politike, a u tom smislu veoma je važno znati **sposobnosti proizvođača za prihvatanje takvih politika i implementaciju istih**.

U tom smislu, treba biti veoma oprezan kod kreiranja politika u BiH, zato što dostupni podaci ukazuju na nisku sposobnost sektora i individualnih poljoprivrednih proizvođača. Tome svjedoče i podaci iz naredne tabele, gdje se može vidjeti da kod većine kultura BiH zaostaje u ostvarenim prinosima u odnosu na zemlje okruženja i EU.

Navedeni podaci iz Tabele 5 (iako zastarjeli, produktivnost se nije značajnije promjenila) jasno ukazuju na potencijal za razvoj, da bi se to ostvarilo neophodno je raditi na tehničkim i tehnološkim vještinama individualnih poljoprivrednih proizvođača, a o tome govori i slika ispod.

² Mjere podrške mladim u poljoprivredi su prepoznate od strane EU (ali i u svijetu) jer broj mladih poljoprivrednih proizvođača nikad nije bio na nižem nivou (u EU samo 11%). Kako bi se ovaj negativni trend ispravio, podrška kroz dva stuba CAP-a je uvedena (u periodu 2007.-2013.). Podršku mladim poljoprivrednim proizvođačima je bilo moguće ostvariti samo kroz drugi stub, da bi to u reformi CAP-a iz 2013. godine promijenjeno) i to kroz: Stub 1 EAGF – European Agricultural Guarantee Fund i Stub 2 – EAFRD – Fund for Rural Development u ukupnom iznosu za period 2014.-2020. 9,6 milijardi eura (duplo više nego u periodu 2007.-2013.). Primjeri mjeru podrške variraju, ali je obaveza da minimalno 2% od ukupnih izdvajanja podrške dohotku (kod nas mjeru direktnih plaćanja) budu usmjerena na izdvajanja za mlade poljoprivredne proizvođače (YEP – Young farmer payment).

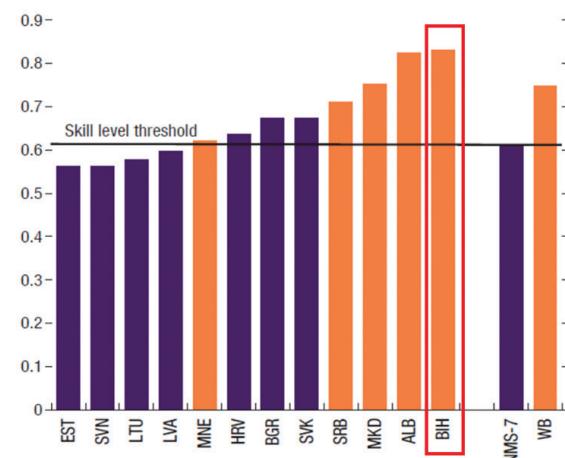
Tabela 5.
Nivo produktivnosti pojedinih proizvodnji u 2014. godini

Proizvod	Jedinica mjere	FBiH	RS	Srbija	Hrvatska	EU
Kukuruz	t/ha	4.2	4.8	5.2	8.1	6.9
Pšenica	t/ha	3.6	3.4	3.8	4.8	5.3
Ječam	t/ha	2.8	3.3	3.3	3.9	4.4
Soja	t/ha	2.1	1.8	2.6	2.5	2.7
Uljana repica	t/ha	2.2	2.3	2.5	2.7	3.1
Suncokret	t/ha	0.9	0.9	2.3	2.8	1.8
Krompir	t/ha	9.6	10.7	11.4	16.4	29.9
Kupus	t/ha	13.2	13.7	18.5	21.4	30.0
Paradajz	t/ha	11.3	10.9	11.6	32.3	57.4
Jagoda	t/ha	9.3	4.7	4.8	10.2	10.7
Malina	t/ha	7.0	7.6	5.6	3.2	4.4
Mlijeko	Kg/unit	2.236	2.800	2.980	4.007	6.279

Izvor: Federal agency for statistics, Agency for statistics of Republika Srpska, Agency for statistics of BiH, FAOSTAT as cited in FMPVŠ, 2015

Napomena: NMS-7 = BGR, EST, HRV, LTU, LVA, SVK, SVN; WB = ALB, BIH, MKD, NME, SRB.

Slika 9.
Udio nekvalifikovane/srednje kvalifikovane radne snage (u postotcima, niža vrijednost označava veću kvalifikovanost)

Izvor: ILOSTAT, World Integrated Trade Solutions, World Development Indicators (WB), WEO, and IMF staff calculations as cited in Ilahi et al.

Slika 10.
Udio poljoprivrednog zemljišta u BiH (2010-2018)

snažan pad, sa 540 mil EUR u 2017. godini, na 435 mil EUR u 2019. godini (Slika 13).

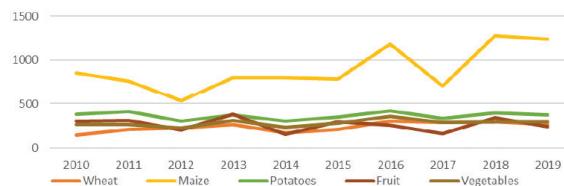
Kao što se može primjetiti, poljoprivredno-prehrambeni sektor se suočava sa brojnim problemima i izazovima, a da bi sektor napravio snažniji iskorak, neophodne su korjenite promjene, te zaokret u poljoprivrednoj, ali i ostalim politikama, gdje snažniji fokus treba biti na proizvodnji, preradi i distribuciji lokalno uzgojene hrane.

U ovom dokumentu nije dat detaljniji osvrt na političku strukturu i (ne)volju da se stvari mijenjaju, podaci o proizvodnjama, prinosima, budžetskim izdvajanjima i ostalim elementima koji se vežu za poljoprivredno-prehrambeni sektor su limitirani, tako da su ovakve analize rezultat osvrta na agregirane podatke, te podatke koje su prikupile naučne institucije u okviru različitih istraživanja. Pregledom dostupnih dokumenata, oficijelnih izvještaja različitih agencija uočen je površan pristup analizama gdje se podaci (kao i u ovom dokumentu) tumače na osnovu frekvencija i agregiranih podataka (iako te institucije imaju, ili bi trebali imati pristup podacima do kojih akademска zajednica i ostali akteri u sektoru koji rade na analizama veoma teško mogu doći). Prilikom pregleda oficijelnih stranica nadležnih institucija, također nije bilo moguće pronaći referentne podatke za pojedine proizvodnje, outpute, budžetska

Ovakvi podaci su jasan pokazatelj neophodnosti usmjerenja mjera javnih politika u pravcu jačanja individualnih sposobnosti (neki od programa poput Programme for International Student Assessment – PISA, Skills Measurement Program – STEP su identificirali niske sposobnosti kod mladih (OECD, 2018; World Bank, 2021), a pored toga, istaknuto je da vještine koje najviše nedostaju su one koje se vezuju za tehnički aspekt, komunikaciju, sposobnost učenja, kreativnost, inovativnost, spremnost na rizik (Regional Cooperation Council, 2019)). Radi navedenog, i pored značajnog rasta u korištenim površinama u poljoprivredne svrhe (Slika 10), poljoprivredni output je i dalje isti za većinu proizvodnji (Slika 11 i 12).

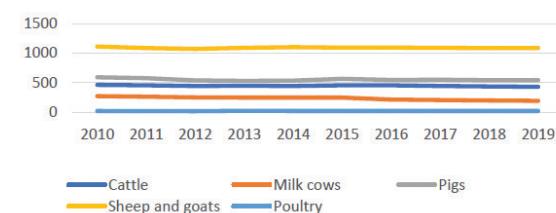
Kao jedna od posljedica, javlja se sve izražajniji spoljnotrgovinski deficit, a posebno je zabrinjavajući podatak koji se odnosi na izvoz, koji je u periodu 2017-2019. zabilježio

Slika 11.
Uzgoj žitarica u BiH (u hiljadama tona, 2010-2019)

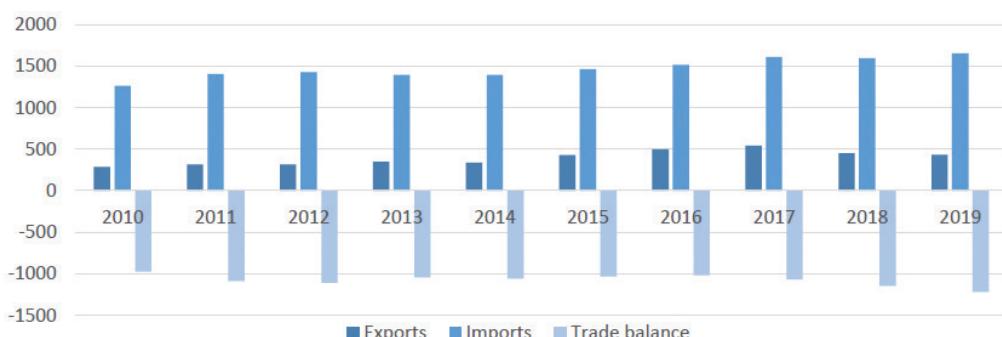
Izvor: BHAS, 2019

Slika 12.
Animalna proizvodnja u BiH (2010-2019)

Izvor: BHAS, 2019

Slika 13.
Spoljno-trgovinska razmjena poljoprivrednih proizvoda u BiH (mil EUR, 2010-2019)

Izvor: BHAS, 2019

izdvajanja itd., što jasno govori o neefikasnem sistemu prikupljanja, obrade i distribuiranja podataka. Upravo radi toga, kao prvo rješenje koje će voditi modernizaciji poljoprivrednog sektora predlažemo: **izgradnja infrastrukture za uvezivanje podataka u poljoprivredno-prehrambenom sektoru**, odnosno kreiranje preduslova za potpunu transformaciju i digitalizaciju poljoprivrednog sektora. Drugo potencijalno rješenje se vezuje sa **podršku diverzifikaciji usluga u ruralnim sredinama i kreiranje poslovnih modela koji generišu dodatnu vrijednost**.

4.

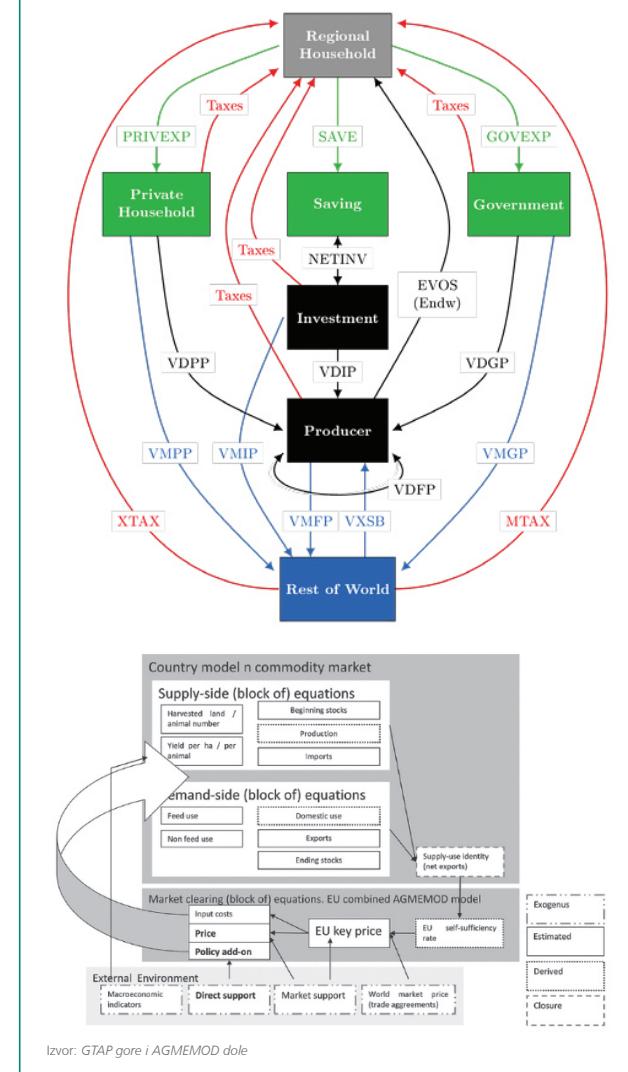
POLICY OPCIJE/RJEŠENJA

U ovom dijelu dokumenta, dat je detaljan osvrt na predložena dva prijedloga koji treba da rezultiraju modernizacijom i unapređenjem poljoprivrednog sektora, te generalno socio-ekonomskih uslova življenja.

IZGRADNJA INFRASTRUKTURE ZA UVEZIVANJE PODATAKA U POLJOPRIVREDNO-PREHRAMBENOM SEKTORU

Brojni su izvještaji podcrtali neophodnost kreiranja informacionih sistema u poljoprivredi, te je u nekoliko navrata napravljen određeni iskorak, međutim, uslijed političkih nesuglasica strateški cilj nikad nije u potpunosti implementiran. BiH na svom putu ka EU integracijama ima obavezu izgradnje informacionih sistema baziranih na FADN (Farm Accountancy Data Network – Sistem poljoprivrednih knjigovodstvenih podataka) (preduslov za pristup EU, usaglašavaje za CAP-om) i LPIS (Land Parcel Identification System – Sistem za identifikaciju zemljišnih parcela) (preduslov za IPARD fondove) sistemima koji treba da osnaže proces donošenja odluka, omoguće transparentan sistem, transparentnije trošenje budžetskih sredstava, te modernizovan proces kreiranja, implementiranja i evaluacije javnih politika. O uspostavi FADN sistema se govori još od 2013. godine, te je zaista poražavajuće da BiH nema ovakav jedan sistem koji bi omogućio stvarnu uporedbu sa zemljama okruženja, te precizniju sliku očekivanih efekata mjera javnih politika (o dosadašnjem napretku u uspostavi informacionih sistema u poljoprivredi može se vidjeti u zadnjem izvještaju Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa (MVTEO, 2020). Kreiranje ovakvih sistema, koji moraju biti transparentni, dostupni različitim akterima (naravno u različitim formama) će omogućiti stvarnu upotrebu tih sistema i npr. mogućnost prikupljanja podataka koji se onda mogu koristiti u različitim programskim paketima koji onda omogućavaju ocjenu efekata javnih politika poput složenijih modela procjene uticaja javnih politika na sektor kao što su GTAP (Hertel, 1997), AGLINK-COSIMO (OECD, 2006), AGMEMOD (AGMEMOD Partnership, 2001 citirano u Salamon et al., 2017) (određeni napori po ovom modelu su urađeni 2010. godine (Erjavec et al., 2010), te ponovo započeti 2021. godine (AGMEMOD Regional Workshop in Sarajevo), ali je interes donosioca odluka bio gotovo nikakav, CAPRI (Britz i Witzke, 2011), FARMIS (Offermann et al., 2005) ili IFM-CAP (Louhichi et al., 2019).

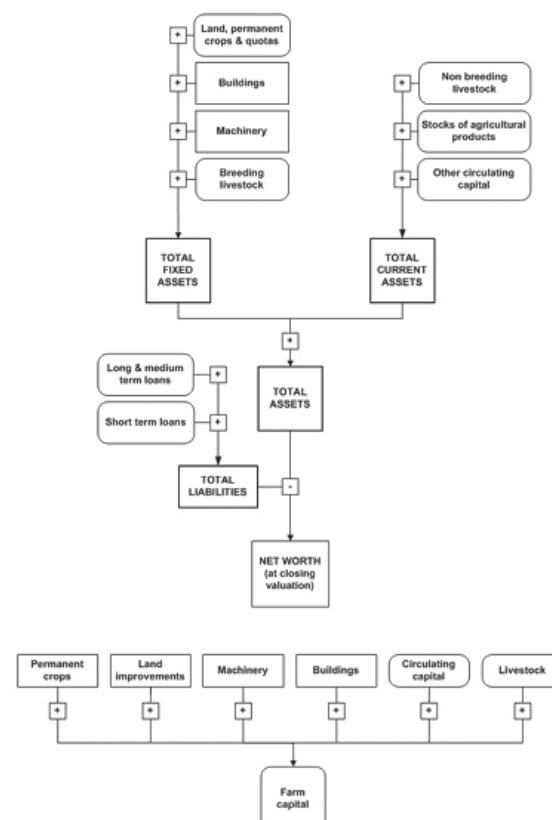
Slika 14.
Vizuelni prikaz modela za analizu uticaja javnih politika

Prikaz funkcionisanja nekih od modela je dat na narednoj slici, a zajedničko za prikazane GTAP i AGMEMOD modele jeste da su oni bazirani na manuelnom prikupljanju velikog obima makroekonomskih i mikroekonomskih podataka što je veoma sporo, zahtjevno i neefikasno. Rezultati modela moraju biti analizirani od strane eksperata i prilagođavani nakon procjene. Prednost je što jednom prikupljeni podaci mogu biti nadopunjavani, te predstavljaju osnovu za doношење boljih odluka.

Pored toga, drugi alati poput LPIS sistema (i FADN), omogućavaju bolje upravljanje zemljištem, jednostavniju provjeru ukupnih površina, efikasniju alokaciju budžetskih sredstava, te brojne druge prednosti o kojima će podrobniјe biti riječ u nastavku ovog teksta. Ovakav sistem „štedi“ vrijeme, jednostavniji je proces evidentiranja i prikupljanja podataka o površinama i uzgajanim kulturama, a shodno tome mogu se kreirati odgovarajući modeli očekivanih prona, a onda i pravilnije usmjeriti mjere podrške razvoju određenim gajenim kulturama. Vizuelni prikaz navedenih sistema dat je na Slici 15.

Slika 15.
Vizuelni prikaz LPIS (gore) i FADN (dole) informacionih sistema

Ovdje treba podcrtati jednu problematiku o kojoj se ne govori dovoljno, naime era izvora velikih podataka (eng. „big data“) je započela davno, gdje postoje brojni alati koji su bazirani na prikupljanju velikog broja podataka koji za cilj imaju donošenje preciznijih odluka, uštedu novca, zaštitu gajenih kultura, zemljišta, vode, bilja zdravlja, životinja, ali i ljudi, itd. Međutim, aplikacija takvih alata u BiH je na minimumu, a dio problematike se krije u činjenici da je veoma mali postotak stanovništva koji ima razvijene digitalne vještine iznad osnovnog nivoa (Slika 16). Navedeno predstavlja ograničavajući faktor za primjenu pametnih uređaja (smart tools, smart agricultural tools), ne samo kod poljoprivrednih proizvođača, nego i ostalih aktera u sektoru, tako da ovo potencijalno može biti razlog zbog čega je uspostava informacionih sistema u poljoprivredi toliko dugo odgađana, te posebna pažnja treba biti usmjerena u ovom pravcu.

Slika 16.
Postotak stanovništva koji ima osnovne i iznad osnovnih digitalnih vještina (2016-2019)

Izvor: OECD, 2021

Izgradnja infrastrukture za ovakve modele je ključni element, i kao takav treba biti detaljno planiran kako bi se kreirala infrastruktura koja omogućava povezivanje različitih baza podataka u jednu integralnu bazu koja će onda omogućavati npr. efikasno upravljanje prirodnim resursima (raspoloživost vode, vremenske prognoze, procjene pojave suše ili drugih tipova vremenskih ekstremi), a onda i nadziranje dronovima radi ocjene stresa kod biljaka, pojave bolesti, potrebe za korištenjem fitofarmaceutskih sredstava i sl., ali i ocjene baze za potražnju prerađivačkih kapaciteta prehrambene industrije u BiH.

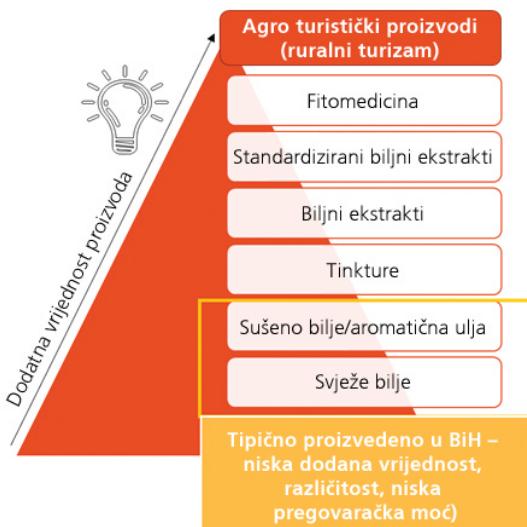
Ovakvi sistemi u konačnici štede vrijeme i novac, te omogućavaju svima unapređene performanse i kreiranja dodatne vrijednosti. Ono što se veoma često spominje na radionicama u sektoru, jeste nedovoljan broj savjetodavaca na terenu, ovakvi sistemi omogućavaju „virtuelne“ savjetodavce, koji su uvijek na raspolaganju, a ujedno, savjetodavci koji trenutno obavljaju mukotrpni administrativni posao uslijed nedostatka informacionih sistema (automatizacije, unosa podataka o parcelama, proizvodnji i sl.) će imati više vremena na raspolaganju kako bi unaprijedili vlastite tehničke i tehnološke sposobnosti i time postali spremniji da potpomognu transfer znanja i prihvati inovacija u određenim sredinama. Dakle, ovakvi sistemi postaju ujedno i kontrolni i preventivni mehanizam odgovora svih aktera koji doprinose u konačnici u kreiranju atraktivnijeg i inovativnijeg poljoprivredno-prehrambenog sektora.

DIVERZIFIKACIJI USLUGA U RURALNIM SREDINAMA I KREIRANJE POSLOVNICH MODELA KOJI GENERIŠU DODATNU VRIJEDNOST

Egzodus stanovništva iz ruralnih u urbane sredine može biti zaustavljen samo, i isključivo samo, izgradnjom adekvatne infrastrukture u ruralnim sredinama. O tome svjedoče brojni uspješni primjeri u svijetu (za više informacija pogledati npr. RURALIZATION projekt čiji je osnovni cilj kreirati uslove za ruralnu regeneraciju sa ciljem generisanja prilika za nove generacije (ruralization.eu), ili Slovenski pristup kreiranju novih poslovnih pristupa za mlade (gov.si)). Kada govorimo o infrastrukturi u ruralnim sredinama, tu se ne misli samo na putnu infrastrukturu, nego i na dostupnost interneta, brzinu interneta, dostupnost (i kvalitet) školskih, zabavnih i edukativnih ustanova, odnosno generalno na elemente koji unapređuju kvalitet življenja. Kroz mjere ruralnog razvoja, dosta ovih elemenata može biti targetirano, a u nastavku rada dat je pregled samo nekih koji se vezuju za poljoprivrednu proizvodnju (i komplementarne usluge), a koje treba da rezultiraju unapređenjem kvaliteta života u ruralnim sredinama.

Počet ćemo od toga da je neophodna ***promjena u shvatanju potrošačkih preferencija*** 21. stoljeća, čega velika većina individualnih poljoprivrednih proizvođača nije svjesna, ili ne želi biti svjesna. Naime, većina poljoprivrednih proizvođača ima tendenciju da proizvodi onako kako su navikli proizvoditi – tehnologija i tip proizvoda (tradicionalna proizvodnja), konstantno očekujući da će država rješavati tržišne viškove i na taj način „zaštiti“ domaću proizvodnju. Ovakav stav, vodi do toga da proizvođači proizvode proizvode sa minimum dodatne vrijednosti (kao što je prikazano na Slici 17 i primjeru analize u sektoru ljekovitog i aromatičnog bilja).

Slika 17.
Piramida dodatne vrijednosti proizvoda od ljekovitog i aromatičnog bilja

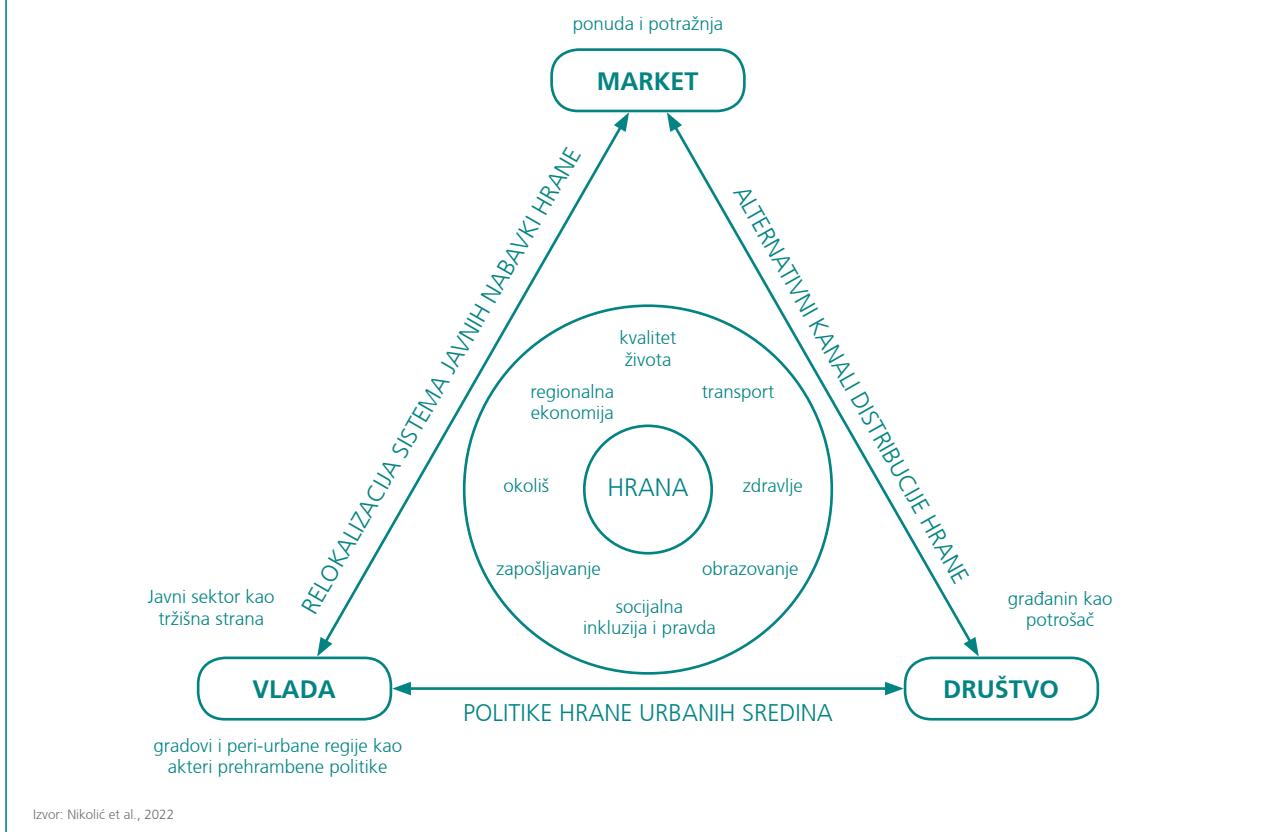
Izvor: Mujčinović, 2020

Na ovom primjeru, proizvođači uglavnom proizvode (saku-pljaju) i prodaju svježe bilje, minimalno dorađeno ili eventualno destilirano ulje, dok čitav set ostalih proizvoda (koji imaju znatno višu vrijednost) nisu proizvedeni jer iziskuju viši nivo znanja, tehnologiju i sl. Upravo na ovom jednostavnom primjeru jasno je da napor i budžetska izdvajanja treba da idu u ovom pravcu, međutim kao što je ranije spomenuto, dominantnu ulogu u budžetskim izdvajanjima igraju direktna plaćanja, koja, kao što se može primjetiti u pokazateljima iznad, nisu rezultirala kreiranjem proizvođača/sektora spremnim da se bori sa izazovima 21. stoljeća.

Suprotno mjerama direktnih poticaja (a to su mjere direktnih plaćanja poljoprivrednim proizvođačima, prema zasijanim površinama/uslovnom grlu ili prema prinosu (outputu), dakle mjere u kojima proizvođač dobije novac zato što uzboga određenu kulturu na određenim površinama ili proizvede određenu količinu, a taj novac proizvođač može koristiti za različite svrhe – praksa je da veoma često taj novac ne bude iskorišten u poljoprivredne svrhe) o kojima se u našoj sredini jedino i govori, postoji čitav dijapazon ***modernih mjera podrške*** poput podrške uvođenju standarda kvaliteta, radu inspekcijskih organa, certifikacijske aktivnosti, uvođenje markica označavanja, te čak i direktnih plaćanja, ali usmjerenih na konverziju zemljišta u organsko zemljište (Lockeletz, 2007; Offermann et al., 2009; Stolze and Lampkin, 2009), mjere ruralnog razvoja usmjerene na razvoj tržišne infrastrukture, institucionalno jačanje (EC, 2013; Crowder and Reganold, 2015), neformalne aktivnosti poput istraživanja, rada savjetodavnih službi i sl. (Stolze and Lampkin, 2009), mjere razvoja akcionalih planova usmjerenih na rast npr. organskog sektora, održive proizvodnje i sl. (Stolze et al., 2016). Ovakve mjere podrške vode jačanju individualnih sposobnosti poljoprivrednih proizvođača i ostalih aktera u sektoru, što vodi uspostavi novih, inovativnih poslovnih modela, ***diverzificiranih usluga u ruralnim sredinama***, te postizanju balansa u razvoju ruralnih sredina, odnosno kreiraju spone između različitih aktera, a kako je to prikazano na narednoj Slici 18.

Ovako ostvarene interakcije između različitih aktera u sektoru omogućavaju ***umrežavanje*** u pravom smislu riječi, ***izgradnju socijalnog kapitala*** koji se smatra neophodnim faktorom razvoja svake ruralne sredine. Ovakav pristup osigurava poticanje veza i stvaranje partnerstava u kratkim lancima snabdijevanjem između svih aktera. Naglasak je na kratkim lancima snabdijevanja i svim akterima upravo iz razloga jer trenutni globalni poljoprivredni i prehrabeni lanac vrijednosti kreira vrijednost za manju grupu ljudi. Uspješni primjeri širom Europe, ali i svijeta, pokazuju da ruralne sredine mogu doživjeti željenu transformaciju samo ukoliko postoji predanost većeg broja aktera određene sredine, dakle zajedničkim naporima, nastupima, kreirati različite poslovne modele koji upotpunjaju ponudu ruralne sredine. Ovdje se poseban naglasak stavlja na ruralnom turizmu, koji svakim danom sve više dobija na značaju, tako da je poticanje gastro ponude (detaljno o izazovima i perspektivama razvoja gastronomije u BiH u studiji Nikolić et al. (2020)) ruralnih područja jedan od pravaca

Slika 18.
Interakcija različitih aktera u poljoprivredno-prehrambenom lancu vrijednosti

Izvor: Nikolić et al., 2022

djelovanja. Novi poslovni modeli moraju biti bazirani na **saradnji svih aktera sa zajedničkim ciljem**, održivim poslovnim modelom i unapređenjem sektora.

Osnova tih novih poslovnih modela je transparentnost o kojoj je ranije bilo riječ, trenutni uslovi poslovanja i življenja, gdje se prvenstveno misli na užurbani životni stil, veliki broj prevara u lancu snabdijevanja, preplavljeni tržiste jeftine i industrijski proizvedene hrane, zahtijeva drugaćiji pristup lokalnih proizvođača – **izgradnja povjerenja i prepoznavanja ljestvosti na tržištu**. Proizvođači moraju uložiti ogromne napore kako bi dokazali porijeklo proizvoda, proces proizvodnje, prerade i distribucije proizvoda kako bi sa druge strane potrošač ili kupac bio spreman da kupi takav jedan proizvod koji je uglavnom skuplji u odnosu na industrijske proizvode. Spremnost kupaca za ovakvim tipovima proizvoda će biti promijenjena onog momenta kada proizvođači osiguraju kvalitet proizvoda, a na način da efikasno iskommuniciraju do-datne vrijednosti lokalnih i domaćih proizvoda. Pomoć navedenom se nalazi u mjerama kao što su uvođenje standarda kvaliteta, marketing aktivnosti (u prvom planu interakcija i komunikacija na relaciji proizvođač–potrošač), promocijske aktivnosti, nastupi na sajmovima, itd.

Nadalje, proizvođači u lokalnim sredinama (regijama) moraju **graditi nove forme partnerstava**, udruženja, zadruge, alijanse ili bilo koji drugi oblik udruživanja koji je neophodan kako bi se snizili troškovi npr. troškovi transporta, nabavke specijalizovane opreme za doradu i preradu proizvoda, ali i ubrzao proces razmjene znanja i iskustava.

Diverzifikacija treba biti usmjerena u pravcu kreiranja novih poslovnih modela poput modela:

- „**uberi svoje voće/povrće**“ (eng. Pick your own fruit), najjednostavnije rečeno to je poslovni model u kojem poljoprivredno gazdinstvo proizvodi proizvode, a pri tome omogućava potrošačima da ostvare interakciju i „povratak prirodi“, uživanje u ruralnom okruženju, relaksaciju i remedijaciju (pogotovo došlo do izražaja tokom COVID-19 pandemije, gdje je brojno stanovništvo bijeg iz urbanih sredina tražilo u planinskim i seoskim područjima). Brojni su uspješni primjeri i varijacije ovakvog poslovnog modela;
- **isporuka hrane školama, vrtićima, bolnicama** – tzv. Box šeme, koje su u svijetu odavno prepoznate i postale sastavni dio javnog diskursa. Brojne zemlje su prepoznale značaj pravilne ishrane u ranoj dobi, te su uložile ogromne napore kako bi osigurali da svako dijete ima makar jedan nutritivno izbalansiran obrok. Ovo je dugoročni cilj koji osigurava bolji kvalitet života za sve (brojna su istraživanja koja su dovela u vezu pravilnu ishranu i manju pojavu različitih tipova bolesti, a time i manji pritisak na zdravstveni sistem), tako da posebni napor trebaju biti usmjereni u ovom pravcu (u prijedlogu nove strategije razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Federacije Bosne i Hercegovine za period 2021. – 2027. predviđen je ovakav oblik isporuke hrane (FMPVŠ, 2022), tako da ostaje za vidjeti kako će teći implementacija navedenog u

narednom periodu). Ovakvi sistemi promovišu lokalne proizvode, organske proizvode, te oni moraju postati sastavnim djelom obroka ugroženih/osjetljivih skupina, a da bi se to postiglo, treba kreirati transparentan sistem u kojem se zaista zna odakle je porijeklo proizvode, koje su uzgojne metode korištene, metode prerade, dorade i sl.;

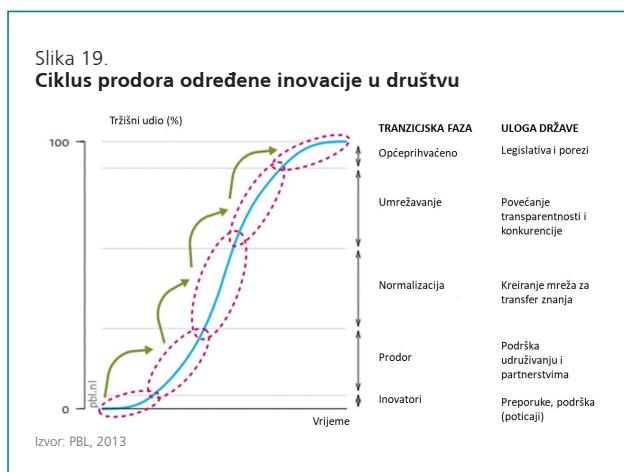
koja posluju po principima društvene odgovornosti i zagovaraju transparentnost u radu. Jačanje kapaciteta u pravcu javnog zagovaranja, liderstva i izgradnje socijalnog kapitala rezultirat će novim, specifično prilagođenim (tailor made) modelima udruženja koja će onda biti uzor drugima da je promjena moguća, a da ta promjena garantuje vrijednost za sve.

- **poljoprivredne pijace** (eng. Farmers market) – BiH ima dugu tradiciju prodaje proizvoda na zelenim pijacama, o tome svjedoče i podaci o potrošnji proizvoda na zelenim pijacama, međutim postavlja se pitanje do čijeg odgovora je veoma teško doći, odakle je porijeklo proizvoda koji se prodaju na zelenim pijacama? Da li trenutni modeli omogućavaju bolju poziciju lokalnim poljoprivrednim proizvođačima i sl.? Napori trebaju biti usmjereni u tom pravcu, obezbijediti priliku malim i srednjim poljoprivrednim proizvođačima (lokalnim) da plasiraju proizvode i ostvare interakciju sa potrošačima. U isto vrijeme, napori moraju biti usmjereni na jačanje sposobnosti proizvođača da kreiraju proizvod koji odgovara zahtjevima potrošača, u smislu vrste proizvoda, pakovanja, ambalaže, higijenskih uslova i sl. U tu svrhu, markice označavanjanpr. „lokalni proizvođač“ ili slično, mogu igrati važnu ulogu u izgradnji povjerenja i stimulisanju potražnje za lokalnim proizvodima (u tom smislu, EU je napravila iskorak, pa postoji PGS - Participatory Guarantee Systems, koji treba da olakša tranziciju malih i srednjih poljoprivrednih proizvođača ka organskoj proizvodnji čiji proizvodi su atraktivniji tržištu i lakši za plasman – u BiH je održano nekoliko radionica i sastanaka na ovu temu, ali nije došlo do ozbiljnije realizacije iste);
- **uspostava inovacijskih hubova**, centara za razvoj ideja, ili bilo kako drugo ime mjesta koje će omogućiti testiranje novih ideja, usvajanje novih znanja i vještina u poljoprivrednim i komplementarnim aktivnostima. Ovi centri, treba da imaju ulogu edukativno-eksperimentalnih poligona, u kojima će na drugačiji način biti ostvarena komunikacija između aktera. Šta znači ta različitost, to znači učenje kroz igru, primjenu „problem based learning“ metoda učenja, što će za rezultat imati veću angažiranost mladih i povećati motivaciju za bavljenjem poljoprivredom i komplementarnim aktivnostima;
- **novi tip udruženja** – trenutni zakonodavni okvir posmatra poljoprivredno udruženje kao i svako drugo udruženje, to ostavlja prostor za brojne probleme koji sejavljaju, i zbog kojih su udruženja proizvođača izgubila na značaju (a u svijetu sve više dobijaju na značaju). U tom smislu, treba naglasiti da udruženje čine ljudi i da vodstvo i aktivno učešće tih ljudi utiče na to kakav će biti ishod, odnosno performanse rada udruženja. Međutim, treba dati podstrek formiranju novih tipova udruženja, u kojim su odgovornosti jasno definisane, a učešće poljoprivrednih proizvođača prisutno (oprema, novac, zemljište i sl.). Mjere podrške donosioca odluka trebaju ići u pravcu da favorizuju udruženja

5.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Za promjene, transfer inovacija, treba vrijeme, a pored toga brojni faktori utiču na brzinu transfera određene inovacije u društvo. Posmatramo li primjer organske poljoprivrede, koja se smatra inovacijom, još 2000. godine je ta priča pokrenuta u BiH, a i dalje je u početnim fazama razvoja, gdje je broj proizvođača, odnosno površine pod organskom poljoprivredom, neznatan. To jasno pokazuje zatvorenost sistema za promjene, drugačije pristupe poslovanju, te upravo zbog navedenog svaka od faza rasta i razvoja zahtijeva drugačiji pristup, drugačiji set mehanizma i alata koji će dati stimulans razvoju, a toga donosioci odluka, ali i ostali akteri u sektoru trebaju biti svjesni (to je vizuelno prikazano na narednoj slici).

Kao jedan od glavnih problema koji se ističu u svijetu, a koji sprječava brži prodor inovacije na tržištu, jeste manjak transparentnosti i komunikacije između aktera. To i jeste problematika, generalno društva u BiH, koja je zastupljena i u poljoprivredno-prehrabrenom sektoru. Kako bi se taj problem rješio, a onda obrnuo negativni stav prema poljoprivredi kao neprofitnoj, teškoj, nemogućoj, neophodno je kreirati sisteme koji su transparentni i u kojem akteri rado djele informacije, stvaraju partnerske odnose i kreiraju vrijednost za sve.

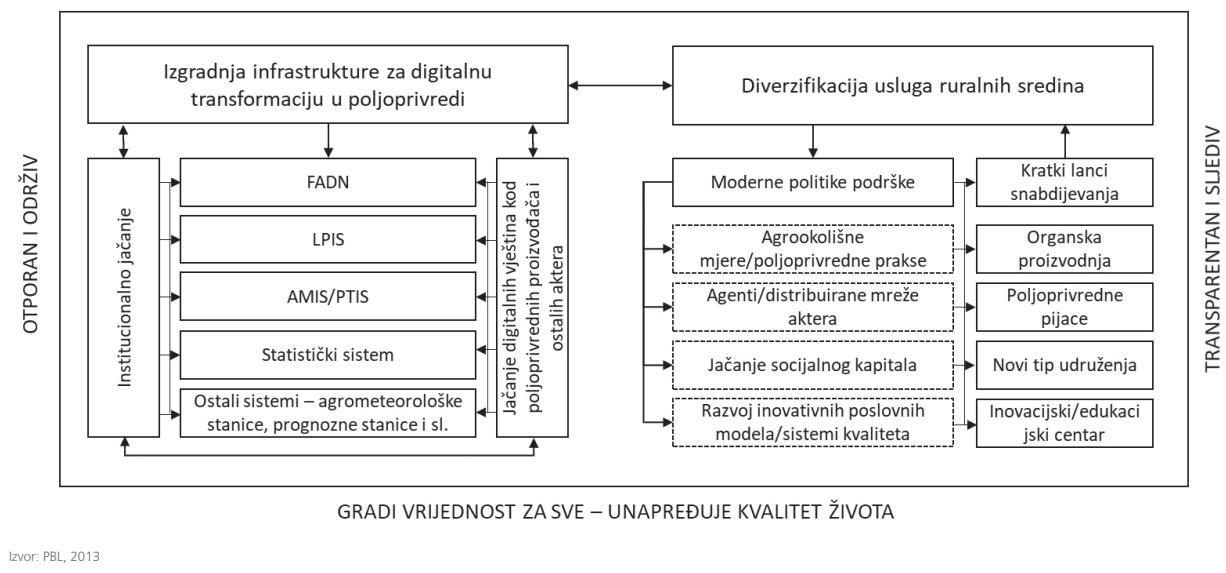
Navedeno je moguće postići kroz gore predloženo, uspostavu infrastrukture za kreiranje informacionih sistema u poljoprivredi, te diverzifikaciju usluga u ruralnim sredinama. Prvo rješenje je osnova svih problema, jer manjak

informacija onemogućava donošenje činjenično baziranih odluka, kreiranja adekvatnih setova javnih politika i mehanizama podrške, a također onemogućava pregled stvarnog stanja u sektoru. Uspostava navedenih sistema omogućiće snižavanje troškova svih vrsta, te unapređenje performansi svih aktera. Zakonski, postoji okvir koji sve ovo definiše, ali stvarna implementacija izostaje, potencijalni razlog može biti i generalna niska spremnost aktera za digitalizaciju sektora, ali i problematika koja se vezuje za trošenje budžetskih sredstava. Institucionalno jačanje je veoma važna aktivnost, a ujedno i promocija pozitivnih primjera korištenja ovih sistema kako bi se razbijale predrasude oko npr. zloupotrebe podataka, generalnog stava da će „tamo neko drugi samo imati korist od toga“ i sl. Drugi prijedlog, također ima zakonski okvir i strateška je orientacija, ali je implementacija ponovo izostala. Politike moraju biti usmjerene na jačanje individualnih sposobnosti poljoprivrednih proizvođača, a ne na distrozivne politike poput politike direktnih plaćanja poljoprivrednim proizvođačima, na jačanje malih i srednjih poljoprivrednih proizvođača, kratkih lanaca snabdijevanja, te osiguranje kvaliteta lokalnih proizvoda, garancije porijekla proizvoda, odnosno prepoznatljivosti lokalnih proizvođača. Brojne su mogućnosti kako postići navedeno. Suštinski, svi najbolji primjeri iz prakse se fokusiraju na kratke lance snabdijevanja, a koji u korijenu poslovnog modela imaju transparentnost, uključenost i otvorenost prema svima.

Za kraj, treba svakako ponovo podcrtati da politička volja i predanost ciljevima održivog razvoja kojim smo se kao država obavezali, mora biti na puno višem nivou. Ujedno, svi akteri u sektoru trebaju uložiti ogromne napore kako bi poljoprivredno-prehrabeni sektor doživio snažniji rast i razvoj. Kako je ranije u više navrata spominjano, transparentnost, uključenost, novi tipovi savezništva moraju biti kreirani kako bi napori bili uvećani, te se kreirao održiv i otporan poljoprivredno-prehrabeni sistem (vizuelni prikaz budućeg, transformiranog, unaprijedenog sistema koji daje odgovor izazovima 21. stoljeća je prikazan na Slici 20.

Poljoprivredno-prehrabeni sistem koji je izgrađen na način da je transparentnost osigurana i prožeta u svim segmentima (preduslov za to su uspostavljeni različiti informacioni sistemi u poljoprivredi) će biti spreman za promjene, za primjenu novih i inovativnih poslovnih i proizvodnih praksi, te za izgradnju vrijednosti za sve. Institucionalno

Slika 20.

Vizuelni prikaz modernizacije i unapređenja poljoprivredno-prehrambenog sektora u BiH**MODERAN I ATRAKTIVAN POLJOPRIVREDNO-PREHRAMBENI SEKTOR**

Izvor: PBL, 2013

jačanje treba da ubrza protok inovacija, promoviše ranije spomenute inovativne poslovne i proizvodne prakse kako bi se razbijale predrasude o poljoprivredi kao neatraktivnoj, neprofitabilnoj, jednom riječju socijalnom privrednom granom. Paralelno raditi na jačanju individualnih vještina poljoprivrednih proizvođača, osnaženju mladih poljoprivrednika, žena i ostalih ugrozenih skupina koji su u svijetu prepoznati kao tipovi osoba koji su spremniji za promjene i drugačiji pristup poslovanju. Navedeno će omogućiti kreiranje mreža, novih tipova udruženja i saveznštva, što će dalje voditi diverzifikaciji usluga u ruralnim sredinama, unapređenju performansi poslovanja (kako ekonomskih, tako i socijalnih i okolišnih), a u konačnici rezultirati atraktivnim, otpornim i održivim poljoprivredno-prehrambenim sistemom u BiH.

LITERATURA

- Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina (2020). First Release – Gross Domestic Product – Production Approach – Quarterly Data Q2 2020, dostupno na: http://www.bhas.ba/data/Publikacije/Saopstenja/2020/NAC_02_2020_Q2_0_HR.pdf, pristupio 05.04.2021. godine.
- Altenburg, T. (2006). Governance Patterns in Value Chains and their Development Impact. *The European Journal of Development Research*, 18(4), 498–521. <https://doi.org/10.1080/09578810601070795>
- Bajramović, S., Bogdanov, N., Butković, J., Dimitrovski, D., Erjavec, E., Gjeci, G., Kotevska, A. (2016). Analysis of the agricultural and rural development policies of the Western Balkan countries (No. JRC101320). Joint Research Centre (Seville site).
- Bajramović, S., Davidova, S., Gorton, M., Ognjenović, D., Pettersson, M., Rabinowicz, E. (2006). Competitiveness in the Agricultural Sector of Bosnia and Herzegovina. Lund.
- Bajramović, S., Nikolić, A. (2014). Institutional and Strategic Dilemmas of Agricultural Policy in Bosnia and Herzegovina. In 2014 International Congress (No. 186675).
- Bajramović, S., Nikolić, A., Butković, J. (2014). Agriculture and agricultural policy in Bosnia and Herzegovina. Agricultural policy and European integration in Southeastern Europe, 73-94.
- Bananalink.org, (2015). Banana value chains in the United Kingdom and the consequences of Unfair Trading Practices, Banana Link (banana value chains) and Fair Trade Advocacy Office (the impact of Unfair Trading Practices) as part of the Make Fruit Fair, dostupno na: <https://www.bananalink.org.uk/the-problem-with-bananas/>, pristupio: 22.09.2022. godine
- Booker, A., Johnston, D., & Heinrich, M. (2012). Value chains of herbal medicines - Research needs and key challenges in the context of ethnopharmacology. *Journal of Ethnopharmacology*, 140(3), 624–633. <https://doi.org/10.1016/j.jep.2012.01.039>
- Djekic, I., Mujčinović, A., Nikolić, A., Jambrak, A. R., Papademas, P., Feyissa, A. H., ... & Tonda, A. (2019). Cross-European initial survey on the use of mathematical models in food industry. *Journal of Food Engineering*, 261, 109-116.
- Djekic, I., Nikolić, A., Uzunović, M., Marijke, A., Liu, A., Han, J., ... & Tomasevic, I. (2021). Covid-19 pandemic effects on food safety-Multi-country survey study. *Food Control*, 122, 107800.
- Erjavec, E., Nikolić, A., Salputra, G., & Chantreuil, F. (2010). Extending AGMEMOD model towards Bosnia and Herzegovina: opportunities for agricultural sector analysis. In XXI Naučno-stručna konferencija poljoprivrede i prehrambene industrije. Zbornik radova. 29. September-2. October, 2010, Neum, Bosna i Hercegovina (pp. 525-540). Poljoprivredno-Prehrambeni Fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- European Commission (2021). EU Candidate Countries and Potential Candidates' Economic Quarterly 1st Quarter 2021, dostupno na: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/economyfinance/tp048_en.pdf, pristupio: 01.06.2021. godine
- FAO. (2011). Extent, causes and prevention. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- FMAWMF (2015). Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u Federaciji Bosne i Hercegovine za period 2015. – 2019. godina, Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva (Ministry of Agriculture, Water Management and Forestry of the Federation of Bosnia and Herzegovina), Sarajevo, Bosnia and Herzegovina.
- Gibbon, P., Bair, J., & Ponte, S. (2008). Governing global value chains: an introduction. *Economy and Society*, 37(3), 315–338. <https://doi.org/10.1080/03085140802172656>
- Gov.si (2022). Slovenian finalists of the european competition for Rural Inspiration Awards 2022, dostupno na: <https://www.gov.si/en/news/2022-08-09-slovenian-finalists-of-the-european-competition-for-rural-inspiration-awards-2022/>, pristupio: 26.09.2022. godine
- Ilahi, M. N., Khachatrian, M. A., Lindquist, W., Nguyen, M. N., Raei, M. F., & Rahman, J. (2019). Lifting growth in the Western Balkans: The role of global value chains and services exports. International Monetary Fund.
- IMF (2020). World Economic Outlook (October), <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weodatabase/2020/October>.
- Martinovska Stojcheska, A., Kotevska, A., Janeska Stamenkovska, I., Dimitrevski, D., Zhlima, E., Vaško, Ž., Bajramović, S., Kerolli Mustafa, M., Spahić, M., Kovačević, V., Koç, A.A., Bayaner, A., Ciaian P., (2021). Recent agricultural policy developments in the context of the EU approximation process in the pre-accession countries, Martinovska Stojcheska, A., Kotevska, A., Ciaian, P., Ilic, B., Pavloska-Gjorgjeska, D., Salputra G., eds., EUR 30687 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, ISBN 978-92-76-37270-7, doi:10.2760/041338, JRC124502.
- MoFTER (2018). Strategic Plan for Rural Development of Bosnia and Herzegovina (2018-2021) – Framework Document, Ministry of Foreign Trade and Economic Relations of Bosnia and Herzegovina, http://www.mvteo.gov.ba/data/Home/Dokumenti/Poljoprivreda/Strategic_Plan_for_Rural_Development_of_BiH__Eng.pdf.
- Mujčinović, A. (2020). Uticaj javnih politika na kvalitet poslovanja proizvođača u sektoru ljekovitog i aromatičnog bilja u Bosni i Hercegovini, Doktorska disertacija, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.
- Mujčinović, A., Nikolić, A., Tuna, E., Stamenkovska, I. J., Radović, V., Flynn, P., & McCauley, V. (2021). Is It Possible to Tackle Youth Needs with Agricultural and Rural Development Policies?. *Sustainability*, 13(15), 8410.
- Mujčinović, A., Sporišević, A., Ružić, S., & Nikolić, A. (2022). Response to COVID 19 Pandemic Challenges-Insights from Food Industry in Bosnia and Herzegovina. In Central European Congress on Food (pp. 340-359). Springer, Cham.
- MVTEO (2020). Informacija o stepenu razvoja Poljoprivrednog informacionog sistema u Bosni i Hercegovini (u svim komponentama), Program rada Vijeća ministara Bosne i Hercegovine za 2020. godinu, Ministarstvo spoljne trgovine i ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina.
- Nikolić, A., Salputra, G., Uzunović, M., & Mujčinović, A. (2020). Are we delicious enough?—challenges of gastro-tourism development in Bosnia and Herzegovina. In Gastronomy for Tourism development (pp. 67-89). Emerald Publishing Limited.
- Nikolić, A., Uzunović, M., & Mujčinović, A. (2017). Underlying factors shaping level of market orientation of food companies in Bosnia and Herzegovina. Radovi Poljoprivrednog Fakulteta Univerziteta u Sarajevu\Works of the Faculty of Agriculture University of Sarajevo, 62(67 (1)), 237-242.
- OECD (2018). Programme for International Student Assessment (PISA), <https://www.oecd.org/pisa/publications/pisa-2018-results.htm>.
- OECD (2021). Competitiveness in South East Europe 2021: A Policy Outlook, Competitiveness and Private Sector Development, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/dcbc2ea9-en>.
- Owen, P. W., Milionis, N., Papatheodorou, I., Sniter, K., Viegas, H. F., Huth, J., & Bortnowski, R. (2016). The land parcel identification system: A useful tool to determine the eligibility of agricultural land—But its management could be further improved. Special Report, 25.
- Regional Cooperation Council (2019). Balkan Barometer 2019 Public Opinion Analytical Report, https://www.rcc.int/seeds/files/RCC_Balkan-Barometer_PublicOpinion_2019.pdf.
- Ruralization.eu (2022). Ruralization project, dostupno na: <https://ruralization.eu/sister-projects/>, pristupio: 26.09.2022. godine
- Sachs, J., Kroll, C., Lafortune, G., Fuller, G., & Woelm, F. (2021). Sustainable development report 2021. Cambridge University Press. DOI: 10.1017/9781009106559
- Stirling, C., Kruh, W., Proudfoot, I., Claydon, L., & Stott, C. (2013). The agricultural and food value chain : Entering a new era of cooperation. Global Life Sciences, 1-40.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2014). World Urbanization Prospects: The 2014 Revision, Highlights (ST/ESA/SER.A/352).
- WEF (2012) Driving Sustainable Consumption, World Economic Forum, dostupno na: http://www3.weforum.org/docs/WEF_ENV_Sustainable-Consumption_Book_2013.pdf, pristupio: 20.10.2018. godine
- World Bank (2021), The STEP Skills Measurement Programme, <https://microdata.worldbank.org/index.php/catalog/step/about> (accessed on 27 May 2021).
- World Bank (2021), World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/worlddevelopment-indicators> (accessed on 20 May 2021)

O AUTORU

IMPRESSUM

Alen Mujčinović je docent za oblast Ekonomika poljoprivrede i prehrambene industrije na Poljoprivredno-prehrambenom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, gdje je i doktorirao na temu Uticaj javnih politika na kvalitet poslovanja proizvođača ljekovitog i aromatičnog bilja u Bosni i Hercegovini. Završio sva tri ciklusa studija na Poljoprivredno-prehrambenom fakultetu (BA 2013, MA 2015, PhD 2020), a proveo i godinu dana na Univerzitetu u Hohenhejmu, Njemačkoj (2017), gdje je fokus istraživanja usmjero na socio-ekonomske uslove razvoja organske i održive proizvodnje. Time je počeo i akademsku profilaciju u pravcu izučavanja inovativnih poslovnih modela u poljoprivredno-prehrambenom sektoru kao i faktorima koji ograničavaju ili daju stimulans primjeni istih. Učesnik je brojnih istraživanja, ekspertskeh treninga, te je autor brojnih publikacija.

Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) | Ured u Bosni i Hercegovini
Kupreška 20, 71 000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Forum lijeve inicijative
Kemala Kapetanovića 17, 71 000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Odgovorni: dr. Peter Hurrelbrink
mag. oec. Jelena Pekić

Tel.: +387 33 722 010
Fax: +387 33 613 505
E-mail: fes@fes.ba
www.fes.ba

DTP: Filip Andronik
Štampa: Amos Graf, Sarajevo
Tiraž: 200 primjeraka

ISBN 978-9926-482-78-7

IZAZOVI I PERSPEKTIVE MODERNIZACIJE POLJOPRIVREDNO-PREHRAMBENOG SEKTORA U BIH

Modernizacija poljoprivredno-prehrambenog sektora u BiH je neophodan faktor za izgradnju održivog i otpornog lanca snabdijevanja hransom spremnog da se nosi sa izazovima globalizacije, snažne konkurenциje, stalno prisutnih variranja u cijenama inputa, ali i sve izražajnijih zahtjeva potrošača 21 stoljeća.

Moderan i atraktivan poljoprivredno-prehrambeni sektor je moguće postići izgradnjom infrastrukture za uspostavu informacionih sistema u poljoprivredi, diverzifikacijom usluga u ruralnim sredinama u pravcu kreiranja novih poslovnih modela. Navedeno je moguće postići isključivo podizanjem individualnih, ali i kolektivnih sposobnosti svih aktera u poljoprivredno-prehrambenom sektoru za primjenu inovativnih i modernih praksi.

Ovaj prijedlog praktične javne politike je imao za cilj podići svjesnost aktera u sektoru o neophodnosti transformacije poljoprivredno-prehrambenog sektora koja je bazirana na primjeni novih poslovnih modela, a koji kao osnovne principe poslovanja imaju transparentnost, izgradnju vrijednosti, unapređenje kvaliteta života za sve, a naročito ruralnih sredina u Bosni i Hercegovini.

Više informacija o ovoj temi pronađite na:
www.fes.ba